

Turisme La Costera

Tresors de l'interior

Ruta del Patrimoni Industrial

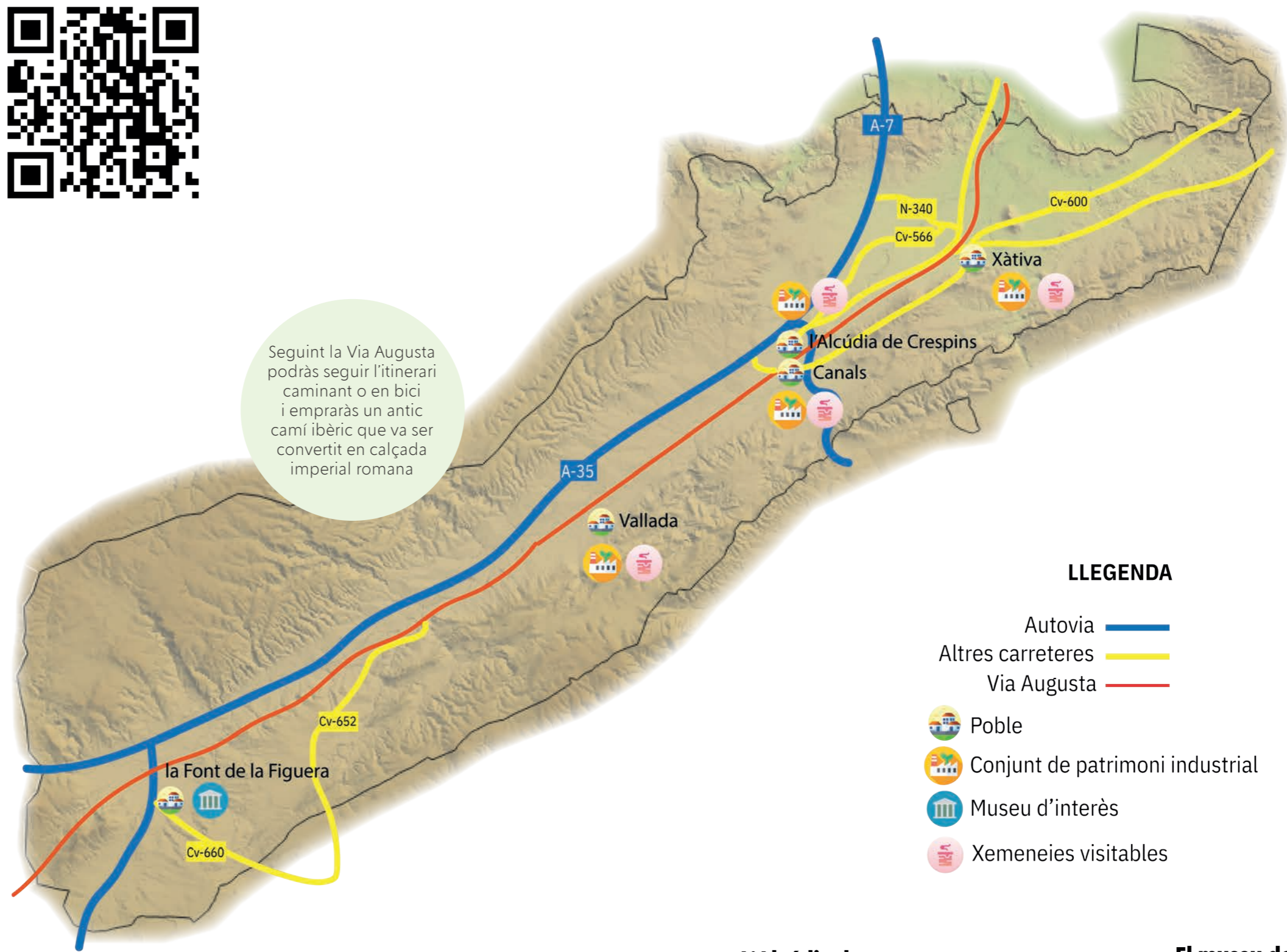
RUTA DEL PATRIMONI INDUSTRIAL

La Costera ha sigut des de sempre terra de gent treballadora. Gent que ha sabut convertir els recursos de la terra en allò necessari per viure. Un treball de generació en generació que ha donat forma a la comarca que coneguem ara.

Aquesta ha sigut històricament terra de gent llauradora que també treia profit de pastures, ramats i boscos, però des de ben antic a molts pobles van aparèixer artesans que van derivar cap a xicotets tallers que van acabar esdevenint tallers i fàbriques que en alguns casos van ser ben conegudes per tot arreu i sent considerades exemple per altres zones.

Aquesta artesanía es va lligar en origen a productes locals com ara la llana i el seu teixit, la terrisseria, la seda, la molineria o l'elaboració de vins i licors. L'abundància de cabals d'aigua va permetre una primera industrialització a finals del segle XVIII basada en maquinària hidràulica, poc després el carbó vegetal que es produïa a Vallada, Moixent i la comarca veïna de la Canal de Navarrés va permetre introduir maquinària de vapor. La segona meitat del segle XIX va portar dues innovacions que van revolucionar el panorama industrial comarcal. La primera el ferrocarril que va permetre que arribaren productes i idees i l'exportació a mercats llunyans de les produccions locals. La segona l'aprofitament dels salts d'aigua dels molins per produir electricitat, una energia nova en aquell moment que va permetre el creixement dels tallers locals fins reconvertir-los en fàbriques modernes.

Així durant el segle XX la Costera va ser un centre de producció tèxtil, d'adobat de pells, de fabricació de mobles i taüts, de fabricació de taulells i rajoles. Una indústria que va conèixer amb altres més menudes i tradicionals com la dels vins i licors, la dels sabons i productes de neteja, les almàsseres o les farineres. Amb el pas del temps la gran indústria comarcal va decaure però va deixar un gran rastre patrimonial que coneixerem amb aquesta ruta.

LLEGENDA

- Autovia
- Altres carreteres
- Via Augusta
- Poble
- Conjunt de patrimoni industrial
- Museu d'interès
- Xemeneies visitables

La benvinguda del nostre embaixador.. 3

Xàtiva: estacions, papers i fàbriques.....5

Canals, moliners, perolers i industrials.....8

L'Alcúdia de Crespins: Més indústria al cor de la Costera.....11

Vallada, cistelleria i mobles.13

El museu de la Font de la Figuera i la indústria tradicional.14

**La benvinguda del nostre embaixador
Josep Lluí Cebrian i Molina**

(Historiador de l'Art, especialista en pintura sobre taula (segles XV-XVI), taulelleria valenciana (segles XVIII-XIX) i Patrimoni industrial)

La Costera compta amb edificis d'època preindustrial com un molí de vent a la Font de la Figuera i diversos molins hidràulics: Molí de Bas a Moixent, Molí Vell de Canals, ruïnes del Molí de Santandreu a Vallés, ruïnes del Molí de Serrar Pedra a Xàtiva, entre d'altres. Podem trobar encara al Museu d'Etnografia de la Font de la Figuera (un veritable celler) màquines de treballar el camp completament mecàniques i operatives, de tracció animal i anteriors a l'arribada de la motorització. Han sobreviscut també alguns ponts del camí reial que travessava la comarca, obra d'enginyeria de la Il·lustració del segle XVIII.

Testimonis verticals de la industrialització són els fumerals de rajola (dels segles XIX i XX), dels quals resten en peu una quinzena escampats per la contrada. Entre les impressionants ruïnes de la Paperera de Sant Jordi de Xàtiva, les quals constitueixen un paisatge postindustrial digne de contemplar, s'enlaira amb 50 metres el fumeral valencià més alt.

Trobareu altres fàbriques com L'Alcudiana de mosaics amb la coberta vidrada de colors o estructures de vies de comunicació com el Pont de l'Arcada de ferro o el Túnel de Canals. Xàtiva fou un important nus ferroviari i resten edificis com l'Estació Vella, la més antiga que resta en peu entre les valencianes o el Pont del Claret.

sabons i productes de neteja, les almàsseres o les farineres. Amb el pas del temps la gran indústria comarcal va decaure però va deixar un gran rastre patrimonial que coneixerem amb aquesta ruta.

Xàtiva: estacions, papers i fàbriques

Xàtiva com a capital de la comarca de la Costera i de la seua antiga governació va atraure des del primer moment una notable activitat artesanal i industrial. Dins el propi nucli de la ciutat podem trobar diversos indrets que tenien un aprofitament industrial o artesanal. Així la bassa de la Plaça amb el mateix nom sembla que es va fer servir per amerar espart, lli i cànem per tal de reblanir les plantes i poder treballar les seues fibres.

També va ser la ciutat seu de produccions de sabó, paper, molineria, licors, teixits de seda i llana, taüts, ceràmica i moltes altres indústries que van ocupar i abastir a les seues persones; però si Xàtiva destaca dins el panorama industrial comarcal ho és pel seu patrimoni ferroviari que amb les seues estacions va connectar la Costera amb la resta del món.

L'origen d'aquest patrimoni es troba a la coneguda com Estació Vella, inaugurada el 20 de desembre de 1854 i sent la segona estació més antiga del nostre estat en peu. L'edifici es situa junt a l'actual línia d'Alcoi a l'Avinguda de Bruno Lomas i es troba en estat ruïnós fruit del seu abandó després de la seua substitució per l'estació actual el 1876. Aquesta substitució es va produir per diverses raons: Amb el canvi de traçat del ferrocarril havia quedat mal emplaçada -la línia Xàtiva-Alcoi que ara passa al seu costat es va construir dècades després- i el 1873 va ser incendiada per les tropes del guerriller carlí Cucala per impedir l'arribada de forces governamentals que el feren fora de la ciutat. La conjunció de l'incendi amb la necessitat va portar a que fos abandonada per l'actual. Tot i això l'edifici va ser encara emprat el 1885 com a hospital per acollir els malalts de l'epidèmia de còlera que havia arribat a la ciutat. A hores d'ara es troba a les fases inicials de la seua restauració.

L'estació actual que es troba a la confluència entre el carrer Cavaller Ximen de Tovia, Avinguda Ausiàs March i el Carrer Baixada de l'Estació va ser inaugurada el 1876 com una de les principals estacions de la que en aquella època es coneixia com línia Almansa - València - Tarragona. L'edifici original dissenyat per l'enginyer Revenda ha sigut modificat per qüestions tècniques i d'adequació del servei. Una de les principals reformes es va haver de produir després del bombardeig que va patir el 12 de febrer de 1939 quan aviació de la legió italiana al servei de les tropes revoltades franquistes va matar a 129 persones i ferir altres dues-centes. Unes víctimes commemorades a un monument erigit junt al seu accés principal.

Estació Vella (Xàtiva)

Estació Vella (Xàtiva)

Estació de Xàtiva, 1940

Estació de Xàtiva

Paperera San Jorge

El paper de Xàtiva. Abú Masaifa i la Paperera San Jorge.

Xàtiva no sols ha sigut seu d'indústria paperera sinó que és el seu bressol. Tot i la dificultat de confirmar la història, segons alguns historiadors Abú Masaifa hauria instal·lat a la ciutat el 1054 el primer molí paperer una indústria que va prosperar durant segles. El que sí que està confirmat és que el conegut geògraf medieval Al-idrisi va escriure al segle XII que a Xàtiva "es fabrica un paper del qual no es troba parangó en el món i que es coneix a Orient i Occident" i que aquesta indústria era tan potent que a la conquesta cristiana Jaume I va dictar diverses mesures per la seua expansió. Una importància tal que sembla que del mot valencià "paper" han derivat els que ara s'empenen a moltes llengües.

A hores d'ara encara queden indústries a la ciutat dedicades a la producció de cartró i a les seues immediacions -partida de la Vila i al costat del riu Canyoles- encara podem trobar la impressionant paperera San Jorge que roman tancada sense producció.

Licoreria Pons (C/ la Reina)

Molí Sarrapedra (Av. Barxeta)

Xàtiva i la indústria i el comerç de la neu.

Tot i ser un producte natural, la neu també era processada industrialment i venuda. A Xàtiva arribava el gel fabricat a la Cava de Sant Blai de Bocairent -ho havia de fer en menys de 8 hores de transport o es considerava que havia perdut les seues propietats- i s'emmagatzemava a la nevera de la Mare de Deu. Aquest gel era utilitzat per metges i farmacèutics com a remei per a la febre i també per fer gelats i altres aliments de luxe que requerien del fred per al seu consum.

Nevera de la costa del Castell

La impremta de Blai Bellver.

Xàtiva també ha sigut ciutat d'importants imprentes històriques. Entre elles destaca la de Blai Bellver (1818-1884) fundada el 1836 al carrer Vallés allà es va imprimir el primer llibret de falles i fins a 13 diaris diferents. Blai Bellver, que va arribar a ser impressor de càmera de la corona, va introduir importants innovacions tècniques que van ser adoptades ràpidament per tot arreu. A més a més va ser el creador de quaderns per ensenyar a escriure que van ser distribuïts per tota Europa. La maquinària d'aquesta impremta ha sigut adquirida recentment per la ciutat i s'està a l'espera de decidir el seu destí expositiu.

Una gasolinera que és patrimoni

La Gasolinera Alameda, obra de l'arquitecte Alfonso Fungairiño es va projectar inicialment el 1934 però no es va portar a terme fins 1941. És una bona mostra de l'estil racionalista i es va haver d'integrar amb la huitcentista Font del Lleó. A hores d'ara allotja a un dels seus laterals l'oficina de turisme local.

Canals, moliners, perolers i industrials internacionals.

Canals, a banda de ser el segon poble en importància de la comarca i el nucli principal de la sub-comarca de la Costera de Ranes, ha sigut des de sempre un important nucli industrial. Tradicionalment la seua economia es basava en dues activitats la molineria i la terrisseria. Aquesta darrera va ser tan important que els alfarers locals van ser l'origen del malnom amb el que es coneix al poble: Perolers.

Actualment queda molt poca activitat ceràmica al poble i no queden elements visitables que ens permeten conèixer millor als més de vint obradors ceràmics que es podien trobar a la localitat però sí que encara en tenim un més que interessant patrimoni moliner que visitar. Del molí Nou, que es situava a l'actual Plaça d'Antonio Molina sols podem veure ja el seu salt que està al riu en el seu tram que discorre paral·lel al carrer València. En canvi, encara es conserva el molí Vell, del que s'està gestionant la seua inclusió al catàleg de bens de la Generalitat Valenciana. Aquest molí situat a les immediacions de l'actual carrer Canyamars i d'origen incert era propietat dels marquesos de Benamegís -senyors del poble proper d'Aiacor i vinculats als grans llinatges de Xàtiva que posseïen altres terres per la comarca- i a més de transformar el blat en farina va ser aprofitat com a martinet per treballar el coure i com a fàbrica de paper d'estrassa.

Al segle XIX va passar a mans de Carles Sansano que el va llogar el 1886 a la societat formada per dos cunyats d'Aielo de Malferit Colomer-Ferri. Aquests van ampliar el negoci aprofitant les aigües del riu dels Sants per moure 9 moles farineres i altra adicional per descorfarr arròs. El 1899 van afegir a les activitats del molí l'adobat de pells -el comerç de pell era una de les activitats tradicionals del poble de Canals- i la producció d'electricitat tant per al propi molí com per a la venda -sota el nom d'Electra Canalense- i l'enllumenat públic (1897). El 1901 el molí va ser adquirit per la societat. El 1911 la societat es va dissoldre i els Colomer es van traslladar a l'Alcúdia de Crespins on van crear un nou molí elèctric, mentre els Ferri continuaven amb la gestió del Molí Vell. Aquests es van mantenir en el negoci fariner fins els anys 50 quan el van traspasar a altres industrials locals que hi van mantenir el negoci fins els anys 80 del segle XX quan va ser adquirit per una indústria d'adobat de pell molt propera.

La família Ferri va continuar exercint la seua activitat industrial al poble i la va ampliar

cap altres negocis com el tèxtil -del que Canals va ser un important nucli- creant la marca FERRYS que va ser coneguda per tot arreu de l'estat i va arribar a fabricar roba d'altres grans dissenyadors i marques. Per desgràcia la fàbrica va tancar tot i que encara es manté la marca que va ser adquirida per altre fabricant local. De Ferris encara podem contemplar dues fàbriques, la nova situada a l'Avinguda Corts Valencianes, i front a esta la vella al cantó d'aquesta avinguda amb el carrer Llibertat. Aquesta darrera és la que té un major interès arquitectònic trobant-se detalls modernistes a la decoració de la seua façana.

El túnel que mai va ser.

A altres apartats d'aquesta guia s'ha esmentat la importància que va tenir el ferrocarril per a la industrialització de la Costera. Canals va ser seu d'un projecte que ha deixat un curiós rastre al poble que a més a més ara té un gran valor ambiental. Abans de la construcció de la línia Xàtiva – Alcoi es va intentar fer un túnel que travessant el port de l'Olleria permetera l'enllaç de les dues comarques per ferrocarril. Aquest projecte -situat al paratge que a hores d'ara es coneix com el Túnel- va ser abandonat pels costos que suposava deixant al mig de la serra el tram inicial de la perforació. El túnel va acabar sent colonitzat per diverses espècies de rates penades el que va motivar la seua protecció com a LIC i ZEC. A les seues immediacions es pot trobar un àrea recreativa amb torradors i font i junt a ell passa la senda del Portalet que permet explorar la resta de la Serra Grossa al poble.

El Túnel

Mola a mig fer en les Moles

"Curtidor" d'Argent

Els "curtidors".

L'activitat d'adobament de pell a Canals -coneguda localment com curtidors- es va desenvolupar al llarg del segle XX com a complement a la de comerç de pells que es desenvolupava ja anteriorment. Molts dels curtidors van tenir el seu origen en l'activitat comercial i alguns encara mantenen la seua activitat. Els tractants de pell han deixat rastres curiosos a la localitat com és la relació de moltes famílies canalines amb la ciutat castellana d'Alcázar de San Juan, un important nus ferroviari on acudien a fer els seus negocis o la més vistosa de ser l'origen e la indumentària dels festers actuals. Aquests porten la roba més elegant que es coneixia al poble allà pels anys 20-30 del segle passat: Abric llarg, tratge i barret d'estil Homburg, Fedora o Trilby. La mateixa vestimenta que hem vist a molts detectius i gàngsters del cinema negre clàssic.

Festers de Canals

Les Moles. L'origen d'una indústria.

Les moles és un paratge situat a la vora del Riu Cànyoles just al costat de la confluència d'aquest amb el barranc de Montesa. A l'interès ambiental d'aquesta zona humida a la que podem trobar tolls permanents, s'afegeix l'etnològic industrial. El seu nom prové de les moles o rodes de molí que eren esculpides a les roques d'arenisca de la zona. Si vos fixeu bé trobareu el forat deixat per algunes de les que es van extraure i algunes altres a mig fer.

La Fàbrica de Grau.

Aquesta fàbrica es troba a l'altura del número 20 de l'Avinguda de les Corts Valencianes. Es va dedicar a la producció d'oli de sànsa d'oliva i va arribar a ser un dels principals d'aquesta indústria a terres valencianes. La factoria es va construir el 1941 com a complement a l'almàssera que la mateixa família posseïa des de 1935 al carrer Baix -conegut oficialment com a Sants de la Pedra- i encara conserva diversos elements d'interès com les seues xemeneïes. Com activitat complementària a la fàbrica es va produir també sabó que requereix de greix per a la seua elaboració. A hores d'ara la nau està ocupada per diversos negocis.

L'Alcúdia de Crespins: Més indústria al cor de la Costera.

L'Alcúdia de Crespins, molt propera a Canals i actualment conurbada amb aquest va ser altre dels grans nuclis industrials a la comarca. La presència e l'estació de ferrocarril, que a més a més servia com a punt de descàrrega per a pobles propers de la Canal de Navarrés i la Vall d'Albaida, va potenciar aquest paper fent que la indústria es consolidara al poble. Per desgràcia l'antiga estació i l'estació de mercaderies no van ser conservades, però encara podem gaudir d'un més que interessant patrimoni industrial a la localitat.

Al costat de l'estació -Pl. Pintor Sorolla i Av. Mestre Serrano- es troba la farinera Colomer fundada el 1911 després de la dissolució de la societat Colomer – Ferri que gestionava el molí vell de Canals. L'emplaçament triat va ser l'ideal: Al costat de l'estació on podia rebre matèria primera i enviar les seues produccions allà on fora necessari. Aquest molí va funcionar amb electricitat i es va mantenir en actiu fins els anys 80 del segle XX. En l'època de la seua construcció s'intentava que els establiments fabrils tingueren una gran presència per tal de transmetre la solvència i serietat de l'empresa. En aquest sentit la farinera de Colomer és tota una declaració d'intencions amb una gran presència monumental rematada amb una espectacular teulada de teules esmaltades que es combinen fent dibuixos geomètrics. En origen hi havia un hort annex que encara dotava de més prestància al conjunt, però fa temps que va ser venut i edificat en la seua major part restant sols alguns jardins a la zona.

A l'altra banda del poble es trobava la fàbrica Aparicio també coneguda com el batà. Aquesta planta es va construir el 1892 com a hereva d'una anterior que es trobava a l'interior del poble. En origen es va dedicar a l'elaboració de teixits de cotó seguint la important tradició tèxtil local. El 1951 va ser venuda pels seus propietaris i es va reconvertir en una paperera. El 1980 es va incendiar i el 1992 l'edifici va ser demolit perquè amenaçava ruïna, uns anys després es va construir una urbanització a la zona. D'aquesta important fàbrica ens resten encara el seu fumeral -edificat el 1951 en la reconversió a paperera- i al paratge del Riu Nou una galeria/Túnel que va desviar el riu dels Sants per poder portar aigua a l'enginy hidràulic que proporcionava energia a la factoria.

la Farinera de Colomer

la Farinera de Colomer

Runes de CEDOLESA

Túnel del Batà

Ceràmica i rajoles

L'Alcúdia de Crespins va ser un poble pioner en l'elaboració de rajoles hidràuliques i ceràmiques i també de materials de construcció. A les rodalies de l'estació es troben encara alguns murs de la fàbrica "la Alcudiana" que va ser gestionada per Manuel Piñón i que va ser pionera en tecnologia i dissenys. Altra important planta local va ser CEDOLESA construïda per una empresa gallega el 1943, encara podem ver les seues restes a l'Avinguda de València als solars que envolten un antic transformador elèctric. L'única empresa local ceràmica que encara resta va traslladar les seues instal·lacions a una parcel·la del terme de Canals tot i que molt propera al poble de l'Alcúdia de Crespins.

Xemenia del Batà

Vallada, cistelleria i mobles.

El poble de Vallada ha aprofitat el vímet per elaborar cistelleria des de ben antic. Fruit d'aquesta tradició artesanal va nàixer una important indústria local dedicada a la producció de moble de rattan i jonc. Al poble hi ha una associació que organitza activitats formatives al voltant de la cistelleria tradicional i que té com a projecte de futur la creació d'un museu sobre el vímet i aquesta activitat artesanal. Podreu trobar els seus interessants tallers a les festes locals i altres actes que s'organitzen per la Costera i la resta del territori valencià.

El museu de la Font de la Figuera i la indústria tradicional.

La Font de la Figuera ha estat tradicionalment un important nucli vinater això va implicar que al poble també es trobara altra de les indústries tradicionals de la comarca, la licorera. Al seu museu històric-etnològic. Aquest aprofita un celler del segle XVIII el de les masseretes i al seu interior encara podem visitar totes les instal·lacions d'aquest antic espai productiu. A més a més se li han afegit altres peces que documenten la vida tradicional del poble entre les que destaca una antiga destil·leria que hi va ser traslladada des del seu emplaçament original.

Els fumerals industrials de la Costera.

Un dels rastres més visibles que ha deixat l'activitat industrial tradicional a la nostra comarca són els fumerals que encara podem contemplar a diversos indrets. Malauradament alguns d'ells han desaparegut a les darreres dècades fruit de la manca de comprensió del gran valor patrimonial que tenen.

Aquests fumerals es van construir en la seua major part entre les acaballes del segle XIX i el segon terç del segle XX. Normalment, per la seua complexitat tècnica, eren dissenyats per enginyers i construïts per mestres d'obra especialitzats en la matèria. Alguns mostren dissenys complexos amb les rajoles fent dibuixos, però la majoria eren senzills atès que es tenia més en compte la seua vessant productiva que l'estètica. Tot i això es van convertir en un element de referència del nostre paisatge i del nostre treball, no de bades alguns autors han definit les xemeneies industrials com els campanars de la indústria.

Fa un parell de dècades es podien comptabilitzar 24 d'aquests fumerals industrials a la Costera (15 a Xàtiva, 5 a Canals, 3 a l'Alcúdia de Crespins i 1 a Vallada) però alguns d'ells s'han perdut. Adjunt a aquest text podreu trobar alguns dels que més fàcilment podeu trobar/visitar amb la seua ubicació.

C/ Abú Masaifa (Xàtiva)

Pl. Espanya (Xàtiva)

Molí Vell (Canals)

C/ Doctor Simarro (Xàtiva)

Urb. El Batà (l'Alcúdia de Crespins)

Turisme La Costera

Tresors de l'interior

GENERALITAT
VALENCIANA

TURISME
COMUNITAT VALENCIANA

VALÈNCIA
TURISME

PLA DE DINAMITZACIÓ I GOVERNANÇA TURÍSTICA DE LA MANCOMUNITAT DE LA COSTERA-CANAL

@turismelacostera

@turismecostera

@turismelacostera

www.turismelacostera.com